

המהפכה הערבית ומהפכת הנגד הסעודית

יואל גוז'נסקי

מבוא

באופן מסורתי סעודיה נוטה לחמוק מעימות ישיר עם אויבים חזקים. במקום זה היא מביאה לידי ביטוי את "כיסיה העמוקים" כדי להגביר את השפעתה ומתמקדת בניסיונות תיווך וגישור בעולם הערבי כדי לנטרל סכנות.¹ למרות מעמדה הפוליטי והדתי והיותה יצואנית הנפט הגדולה בעולם (בשטחה רבע מעתודות הנפט המוכחות בעולם) היא מוקפת במדינות כמו איראן, עיראק ותימן הנחשבות בעיניה לאיום, גם אם מסיבות שונות. פגיעות זו וחולשתה הצבאית היחסית – גבולותיה ארוכים ופרוצים וצבאה אמנם מצויד באמצעי לחימה מתקדמים, אך הוא קטן ולא מיומן – גרמו לה להסתמך עד כה על החסות האמריקאית לשם הרתעה והגנה. אך הטלטלה בעולם הערבי מחזקת את התחושה שהיא נותרה לבדה להתמודד עם האיומים עליה, ומביאה אותה לידי הכרה שעליה לאמץ פתרונות שונים מבעבר כדי להתמודד עם האתגרים מבית ומחוץ. כתוצאה מכך הממלכה זנחה במידה רבה את הפסיביות היחסית שאפיינה אותה, "הסירה את הכפפות" מול איראן ואף אימצה מדיניות "עצמאית" יותר כלפי ארצות הברית.

קניית שקט מבית

סעודיה התמודדה עד כה עם האירועים על-ידי דיכוי אלים של המחאה (בייחוד באזורי השיעים) ובה בעת בהזרמת סכומים גדולים של כסף (כ-120 מיליארד דולר) לקניית שקט מבית. נראה שבית המלוכה למד מלקחי המאורעות בצפון אפריקה ועשה שימוש נרחב ברשתות חברתיות כדי מחד גיסא ליצור קשר עם האזרחים ולנסות להציע פתרונות לבעיותיהם, ומאידך גיסא כדי להזהיר מפני פגיעה בבית המלוכה. למשל, למרות היערכות גורמי אופוזיציה שונים בתוך הממלכה ומחוצה לה לקיים "יום זעם" במרס 2011, היערכות מוקדמת של כוחות הביטחון והזהרות

יואל גוז'נסקי הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

שלא לצאת ולהפגין, תרמו לרגיעה. בו בזמן פורסמו צווים שנועדו לסייע בפתרונות דיור, לעודד תעסוקת צעירים ולהרחיב את רשת הביטחון הסוציאלית. המלך עבדאללה גם פרסם צו מלכותי שמטרתו להיאבק בעליית מחיריהם של מוצרי מזון בסיסיים, ואישר שש החלטות הנוגעות לתוספות שכר עובדים בשירות הציבורי בתחומי הביטחון, הבריאות והחקלאות. בספטמבר 2011, ימים מספר לפני הבחירות למועצות המקומיות (העוסקות בנושאים שוליים ושמחצית מחבריהן ממונים), הודיע המלך על מתן זכות לנשים לבחור ולהיבחר בבחירות הבאות, שיערכו כנראה רק ב־2015. לדבריו נשים בעתיד גם תוכלנה להתמנות ל"מועצת השורא", גוף יוקרתי אך נטול סמכויות של ממש. צעד זה של עבדאללה, רפורמאטור במונחים סעודים, הינו סמלי בעיקרו ואין בו כדי לשנות את חייהן של הנשים בממלכה הנעדרות זכויות בסיסיות. יתר על כן, המועמדים לרשת אותו, סולטן יורש העצר ושר ההגנה או נאיף שר הפנים (לו סיכויים טובים יותר בשל מחלתו של הראשון) נחשבים שמרנים יותר ובכל מקרה מחויבים פחות ליישומם. מרבית הצעדים שבית המלוכה נקט בהם היו כלכליים בעיקרם, זאת למרות הקריאה הגוברת למאבק בשחיתות, הפרדת רשויות ומעבר הדרגתי למונרכיה חוקתית, אך הם סייעו במידה רבה להוציא את העוקץ מכל מחאה אפשרית. הוכח שוב כי עושר הנפט נותר כלי יעיל לשיכוך מתחים חברתיים ופוליטיים, לפחות כל עוד מחירי הנפט הם ברמתם הנוכחית. יחד עם "הכנסת היד עמוק לכיס" הראה המשטר נחישות לפעול בכוח כלפי כל גילוי של מחאה, במיוחד נגד גילוי המחאה של השיעים באזור חסה וקטיף. האשמתם כסוכנים איראנים חיזקה את הלגיטימציה של המשטר לדכא אותם בכוח והרתיעה אחרים מלצאת לרחוב. למרות צעדים אלו, באוקטובר 2011, השיעים, שזכו לדברי הסעודים לתמיכה של "מדינה זרה" (שם קוד לאיראן), אחזו לראשונה בנשק. המהומות שפרצו לא הרחק ממסוף הנפט הגדול מסוגו בעולם בראס טנורה, יתכן ופותחות פרק אלים יותר מבעבר, במאבק השיעי בבית המלוכה. עוד לפני כן, שר החוץ של סעודיה, סעוד אל פייסל, איים שהרשויות "יגדעו כל אצבע" שתורם נגד המשטר, ו"מועצת העולמא העליונה", הגוף הדתי החשוב בממלכה, הוציאה פסק הלכה ובו קבעה שהמחאה היא סטייה מדרך האסלאם. כן הורחבו צווים, דרקוניים ממילא, המפקחים על העיתונות המודפסת ועל האינטרנט, ונחשף כי בית המלוכה עמל על חוק חדש "נגד טרור", שיטיל עוד הגבלות על האזרחים.² התקנות החדשות מתירות בין השאר מעצרים ממושכים בלא משפט ושימוש גובר בעונש המוות על כל מי שיטיל דופי בבית המלוכה ובמדיניותו. הצעדים הללו, שכביכול

עושר הנפט נותר כלי יעיל לשיכוך מתחים חברתיים ופוליטיים, לפחות כל עוד מחירי הנפט הם ברמתם הנוכחית. יחד עם "הכנסת היד עמוק לכיס" הראה המשטר נחישות לפעול בכוח כלפי כל גילוי של מחאה

מיועדים למלחמה בטרור, מכוונים להגביל עוד את זכויות נתיני הממלכה, המעטות ממילא. יש כוונה להרחיב את ההגדרה למעשה טרור לכל פעולה ה"פוגעת במוניטין של המדינה" או "מסכנת את האחדות הלאומית"³. כן הוגברו אמצעי האבטחה סביב מתקנים אסטרטגיים, נערכו מעצרי מנע המוניים, הודק הפיקוח על אנשי הדת השיעים והוחמרה הביקורת על כניסת אזרחים זרים, במיוחד ערבים, אל הממלכה, שמא אלו יביאו עמם רעיונות מהפכניים.

מונרכיות התאחדו!

לאחר התמודדות עם המחאה מבית התפנתה סעודיה לנסות ולשקם את הסטטוס קוו האזורי, ואם יתאפשר לה – להתמודד על הנהגת המרחב הסוני. אחד המהלכים המשמעותיים קשור ליוזמה להרחבת ה"מועצה לשיתוף פעולה במפרץ" (להלן המשפ"מ) והפיכתה מגוף תת-אזורי לאזורי. היוזמה לצירוף ירדן (בסבירות נמוכה יותר גם מרוקו) לגוש מונרכי חדש נועדה למנוע מהן מלהיענות לדרישות המפגינים וליישם רפורמות של ממש. האליטה הסעודית, החוששת שמא רפורמות שלטוניות במרחב הערבי יהוו מודל לחיקוי לגורמים אופוזיציוניים בסעודיה, מבקשת "לחסן" את המשטרים המלוכניים מפני סיכונים אפשריים ליציבותם ולחזק את הלגיטימיות שלהם מבית ומחוץ. לכן היא דוחפת לצרף את ירדן למשפ"מ למרות הסתייגות כמה מהחברות (החוששות שמעמדן בגוף ייפגע, ושעדיין זוכרות את תמיכת המלך חוסיין בצדאם חוסיין) ועל אף העוינות ההיסטורית בין הסעודים לבין המשפחה ההאשמית.

צירופה של ירדן, גם היא מונרכיה סונית פרו-מערבית המתנגדת לאיראן, ל"מועדון סגור" של מפיקות הנפט (בשלב זה לא ברור באיזה מעמד) יעניק לברית הרופפת, שמלאו לה השנה שלושים, עומק מדיני וביטחוני, יתרום להגדלת ההשקעות בירדן ויאפשר אספקה של נפט זול ממדינות המפרץ. עניין זה מהותי לירדן ש-80 אחוז מייצור החשמל שלה תלוי באספקה של גז ממצרים. למדינות המפרץ יהיה קל יותר לעכל את ירדן, שכלכלתה קטנה אף מזו של עומאן, מאשר את מרוקו, שגם מנותקת גיאוגרפית מהגוש. בד בבד, העבירה סעודיה לירדן כמיליארד דולר וחצי, כחלק מתוכנית חומש שנועדה לסייע לה להתמודד עם הגירעון בתקציבה, שגדל בצורה ניכרת עקב עליית מחירי האנרגיה. ליוזמה זו יש גם ממד ביטחוני לא מבוטל. הצטרפות ירדן למשפ"מ תשפר את יכולתה של סעודיה להתמודד עם הידרדרות אפשרית במצב הביטחוני. ליחידות המיוחדות ולשירותי המודיעין של ירדן יש מוניטין טוב, והם מאמנים זה שנים את כוחות הביטחון במפרץ (בהקשר זה דווח שכוחות ירדניים הצטרפו לכוחות שנכנסו במרס 2011 לבחריין).⁴

לצד היוזמה להגדלת המשפ"מ, סעודיה מסייעת למדינות המפרץ שסבלו ממחאה בשטחן במענקים נכבדים (20 מיליארד דולר לבחריין ולעומאן, רוב הסכום מכספי סעודיה). למהלכים אלו כבר יש תוצאות. המשפ"מ נראית מאוחדת מאי פעם, ואף קטר שהפגינה בשנים האחרונות מדיניות "עצמאית" ביחס לקו המפרצי (כדי להימנע מעימות עם איראן, לאזן את כוחה של סעודיה ולהבליט את מעמדה) ישרה קו במידה רבה עם יתר חברותיה, דבר הבולט בין השאר בקו השידורים של תחנת הטלוויזיה שבבעלותה "אל-ג'זירה" (כמו כן הוחלף גם מנהל התחנה, המזוהה עם האחים המוסלמים, בבן משפחת המלוכה). סעודיה גם עושה מאמץ ניכר למנוע את מצרים מלהתקרב לאיראן. לאחר הפלת מובארכ נשמעו בקהיר התבטאויות בדבר הצורך לחדש את היחסים הדיפלומטיים עם טהרן. איראן קיבלה בברכה דברים שהשמיעה הנהגת מצרים בנוגע לכוונה לפתוח "דף חדש" ביחסים עמה, וראשיה אמרו כי ההתנגדות של מצרים לישראל יוצרת מכנה משותף בינה לבין איראן. עקב כך הגבירה סעודיה את התיאום עם מצרים, וחידשה כמה מיזמים משותפים שנועדו לחזק את קשרי המדינות והתחייבה להעביר ארבעה מיליארד דולר כדי לסייע לכלכלת מצרים לצוף מעל המים. במקביל סעודיה ומדינות המפרץ מזרימות סכומים גדולים של כסף לזירה הפוליטית המצרית לקראת הבחירות במצרים ודווח אף על הצעה של סעודיה למצרים להצטרף לחלק ממוסדות המשפ"מ. נראה שהשקעה זו השתלמה. מצרים הביעה תמיכה במדיניות סעודיה ובכלל זה במדיניותה בבחריין, וראשיה הצהירו כי "ביטחון המפרץ הוא קו אדום עבור מצרים" – איתות ברור לאיראן לחדול ממעורבותה השלילית במדינות המפרץ.

הסרת הכפפות מול איראן

הטלטלה בעולם הערבי חשפה את עומקה של היריבות האיראנית-סעודית, אולי אף הגבירה אותה. שיקולים של מאזן עוצמה קלאסי ויריבות בין-עדתית שזורים יחדיו בפעולות הסעודית – ניסיון לבלום את איראן ולגבש חזית סונית כמשקל נגד להשפעתה. איראן ניסתה בשלבים הראשונים של המחאה הערבית להציגה כהישג בעבודה. אירועי המחאה, לפחות עד שהגיעו לבעלת-בריתה סוריה, נראו בעיניה כשעת כושר: הזדמנות להחליש את החזית הסונית "המתונה" ולנכס לעצמה את הישגי ההמונים. ואכן סעודיה חוששת שאחת מתוצאות "האביב הערבי" תהיה הטיית מאזן הכוחות האזורי לטובתה של איראן עקב התערערות חברותיה למחנה "המתון" והתגברות האיומים על ביטחונה עם התמוטטות הסדר הישן סביבה. ההתקוממות בבחריין, בעלת המאפיינים העדתיים הברורים, נראתה לשליטי סעודיה אירוע מכונן בעימות הסוני-שיעי והזדמנות לעצב מחדש את חוקי המשחק עם איראן. במעורבותה בבחריין סעודיה ביקשה לקבוע ראשית, כשנשקפת סכנה

ליציבות הממלכה היא תפעל גם בניגוד לעצת הממשל בווינגטון. שנית, במידת הצורך היא תפעיל כוח גלוי, וזה כהמשך למערכה שניהלה בשנים 2009–2010 עם המורדים החות'ים בגבולה עם תימן, הנהנים לדבריה מתמיכת איראן (הייתה זו המערכה הצבאית הגדולה ביותר בחצי האי ערב מאז מלחמת המפרץ). נראה שהאירועים בבחריין – שהוצגו כמזימה איראנית – העניקו תחושת דחיפות לצורך לבלום את השפעתה של איראן. סעודיה שלחה כוחות צבא לבחריין השכנה (15 במרס 2011) גם כדי לוודא שבית ח'ליפה לא ייהפך למונרכיה חוקתית, וכי המחאה השיעית לא תדביק את ריכוזי השיעים בצפון-מזרח הממלכה. התסיסה השיעית נמשכת על "אש קטנה" אך לעת עתה הסעודים הצליחו להכיל אותה, במחיר של מתח ביחסים עם ארצות-הברית ואיראן, שלא ראו זאת בעין יפה, אם כי מסיבות שונות. בית ח'ליפה, מבחינות רבות, גיאוגרפיות, היסטוריות ואף משפחתיות, הוא הקרוב ביותר לבית סעוד, ולכן לא הייתה זו הפתעה שהממלכה שלחה כוחות להגנתו.⁵

שליחת הכוחות נועדה למנוע מהשיעים, שהם הרוב בארכיפלג הזעיר, לאיים על שלטון בית המלוכה הסוני, אך גם "לשרטט קו בחול" ולאותת לאיראן כי בחריין נמצאת עמוק בתחום השפעתה. עד עתה לא עזבו הכוחות הסעודיים את בחריין, גם לאחר שבינוי בוטל מצב החירום, ודווח אף על כוונה להקים בה בסיס קבע לכוח הצבאי המשותף למדינות המפרץ, "דרע אל-ג'זירה". התגובה הנמרצת של המחנה המפרצי בראשות סעודיה על האירועים בבחריין כללה בנוסף גם סגירת עשרות ערוצי תקשורת איראניים ושיעים; גירוש דיפלומטים איראנים מכווית ומבחריין; החרפה ברטוריקה האנטי-איראנית; קריאות ללוחמה כלכלית נגד איראן על-ידי גירוש עובדים איראנים מהמפרץ; שיגור מכתב למועצת הביטחון בעניין איראן; קריאות להתססת האוכלוסייה הערבית בחוזיסטן בתגובה על פעילות איראן להתססה של השיעים במדינות המפרץ הערביות.⁶

סוריה עלולה להפוך
לזירת התגוששות בין
איראן למדינות ערב
בהובלת סעודיה, שאינה
מהססת לצאת בגלוי נגד
אסד ולתמוך בסונים

סוגיה נוספת המטרידה את סעודיה היא הפיכתה של עיראק למזוהה יותר ויותר עם איראן.⁷ חיזוק לחשש זה ניתן רק לאחרונה בהבעת התמיכה של ראש ממשלת עיראק, אל-מלכי, במחאת השיעים בבחריין, בהידוק הקשרים הכלכליים עם איראן, בתמיכת עיראק במשטר אסד בסוריה, בהחרפת המתיחות בין כווית לעיראק ואף בעמידת עיראק לצד איראן במאבקה באופ"ק מול סעודיה

ומדינות המפרץ. בדומה לעיראק, גם סוריה עלולה להפוך לזירת התגוששות בין איראן למדינות ערב, הפעם בהובלת סעודיה, שאינה מהססת לצאת בגלוי נגד אסד ולתמוך תמיכה פעילה בסונים.

סעודיה ביקשה להגביל את השפעתה של איראן בזירות שונות, אך ההבנה כי התייצבות בראש המחנה תביא אותה לעימות איתה, מנעה ממנה עד כה מלנקוט מדיניות אסרטיבית יותר. כעת מבקשת סעודיה לראות בנפילתו של אסד משום שכך תאבד איראן בעלת־ברית מרכזית, יתערער המערך הרדיקלי ותינתן לסעודיה הזדמנות להנהיג מחנה סוני גדול ומגובש מבעבר, גם אם חבול ומוכה. בהקשר הזה, מלבד החזרת שגרירים והחרפת הטון נגד אסד, דווח שסעודיה ומדינות המפרץ הגבירו את קצב הפקת הנפט כדי לחפות על גריעת הנפט של סוריה מן השווקים באירופה, הן דוחפות לסילוק סוריה מהליגה הערבית ומסייעות בפועל למורדים הסונים. בראיית סעודיה עדיין גם לא מאוחר לנצל את חולשתו של אסד ולהציע לו "עסקה": עריכת רפורמות והישארות בשלטון תמורת ניתוק הקשר עם איראן וחזבאללה. נפילת אסד, כך מקווה סעודיה, תחזיר את איראן ל"ממדיה הטבעיים". יהיה זה הדבר הטוב ביותר עבורה, שני רק לנפילת הרפובליקה האסלאמית עצמה. ניסיון ההתנקשות הכושל בשגרירה בווינגטון שנחשף באוקטובר 2011 הוא העדות האחרונה למאבק המתרחש, לרוב מאחורי הקלעים, בין איראן לבין סעודיה. לשני הצדדים יש עדיין עניין להותיר את התחרות ביניהן למישור הסמוי, אך הפרשיה הנוכחית, המגיעה על רקע מתיחות קודמת בין השתיים, כבר מביאה את היחסים לשפל חדש והיא בעלת פוטנציאל להפוך את העימות ביניהן לגלוי וישיר מתמיד. יתכן והפוטנציאל השלילי הגלום באירועים בסוריה, על המערך האזורי עליו שקדה איראן במשך 30 שנה, עלול לדחוק אותה לפינה ובתגובה היא עלולה "להדליק" זירות שונות במזרח התיכון ומעבר לו. מולה, סעודיה נראית בעת הנוכחית מוכנה יותר מבעבר לרתום את כל נכסיה הכלכליים, המדיניים והביטחוניים למאמץ להתמודד עם השאיפות האזוריות של איראן.

"איראן פגיעה מאוד במגזר הנפט ובתחום זה יש הרבה מה לעשות כדי ללחוץ על הממשלה הנוכחית בטהרן" צוטט ראש המודיעין הסעודי לשעבר ושגריר בבריטניה ובארצות־הברית, תרכי אל־פייסל, ב"וול־סטריט ג'ורנל".⁸ באותה הזדמנות איים אל־פייסל, כי סעודיה לא תהסס להשתמש בנשק הנפט ולהגביר את הפקתו כדי לחפות על גריעת הנפט של איראן מהשווקים. ייתכן שזהו איתות כי סעודיה מוכנה לקחת על עצמה לצמצם את הנזק הצפוי לכלכלת העולם אם יוחמרו הסנקציות על איראן ויוטל עליה אמברגו נפט, ואולי אף לצמצם את ההשלכות של כל התקפה אפשרית על מתקני הגרעין של איראן, ובראשן פגיעה בייצוא הנפט מהמפרץ.

לצד הפיתוי סעודיה גם מציגה איום. בחודשים האחרונים נשמעות מצידה התבטאויות שמשמע מהן כי היא תבקש לפתח אופציה גרעינית בעצמה: "אם איראן תעשה זאת הדבר יאלץ את סעודיה לנקוט מדיניות שתוכל להוביל לתוצאות דרמטיות שלא תתוארנה" הכריז אל־פייסל בדיון סגור של נאט"ו.⁹ דברים אלו

מצטרפים לדברים דומים שאמר במרס 2011 בוועידה באבו דאבי, ויש בהם משום שינוי בגישתו של בית המלוכה לנושא: בפעם הראשונה בכיריו התייחסו בפומבי ובמפורש לנושא הגרעיני הצבאי, מה שמחזק את הערכה כי התגרענותה של איראן עלולה לגרום להרחבת התפוצה הגרעינית באזור. ייתכן שמטרת דברים אלו היא להפנות את אור הזרקורים מהנעשה בממלכה פנימה בהקשר של "האביב הערבי" ולהאיץ במערב לפתור את סוגיית הגרעין האיראני, אך אין לפסול את האפשרות שמאחוריהן כוונה לבחון את הנתיב הגרעיני.

עצמאות גוברת מול ארצות־הברית

בנאומו האחרון לעולם הערבי ("נאום קהיר 2", מאי 2011) הכריז הנשיא אובמה, שקידום רפורמות בעולם הערבי הוא כעת יעד ראשוני בעיני הממשל. הביקורת שספג הממשל בשל הסטנדרטים הכפולים – הפעלת כוח צבאי נגד משטר קדאפי לעומת הקריאה הרפה לבחריין לשמור על חופש הביטוי – הביאה אותו לשנות, לפחות פומבית, את סדר העדיפויות ולהציב קידום רפורמות פוליטיות בראש. אף שסעודיה לא הוזכרה בנאום, הבינו בריאד את המסר. להבנתם של שליטי סעודיה, נאום זה מצטרף לקלות שבה נטשה ארצות־הברית בעלי־ברית מובהקים שלה, כמו בן עלי בתוניס ומובארכ במצרים. החשש שמא בנסיבות מסוימות תנטוש ארצות־הברית – אם תיאלץ לבחור שוב בין "חירות ליציבות" – גם את סעודיה, נעשה מוחשי בריאד.

יחסי סעודיה־ארצות־הברית ידעו עליות ומורדות בעשור האחרון, בעיקר לאחר פיגועי ה־11 בספטמבר, אך הממלכה נשארה אבן הראשה של מה שנשאר מהמחנה הערבי הפרו־אמריקני. ארצות־הברית אינה יכולה לאפשר לעצמה לאבד גם את סעודיה. אולי זו הסיבה שכניסת כוחותיה של סעודיה לבחריין לא זכתה לגינוי משמעותי מצד ארצות־הברית.

אף שהממשל בושינגטון אינו שבע רצון מההחלטות המתקבלות בריאד, ארצות־הברית צריכה את סעודיה יותר ויותר כדי שתפעיל את השפעתה ותביא לייצוב המצב עם דילול כוחותיה באפגניסטן ובעיראק, וגם בתימן ובלבנון, שם השפעתה מהווה משקל נגד למעורבותה של איראן. וושינגטון זקוקה לריאד גם כדי שתפעל למתן את מחירי הנפט, כפי שניסתה לעשות בקיץ 2011, אם באמצעות פעולה באופ"ק ואם על־ידי ניצול כושר הייצור העודף שלה. ישנו שיקול נוסף. בכוונת ארצות־הברית למכור לסעודיה בשנים הקרובות נשק בשווי של יותר מ־60 מיליארד דולר. עסקה זו ואחרות הממתינות בקנה הפכו למנוף לחץ בידי סעודיה משום שלביטולן תהיה השפעה שלילית על המשק האמריקני בכלל ועל תעשיית הנשק בפרט. ואכן למרות המתיחות, שני הצדדים ממשיכים לשתף פעולה בתחום הביטחוני. כך למשל, ארצות־הברית ממשיכה לאמן את הכוח הסעודי החדש, בן

כ־30,000 איש, להגנה על מתקנים אסטרטגיים ובהם מבני ממשל, מסופי נפט ומתקני זיקוק. גם ניסיון החיסול האיראני של שגריר סעודיה בווינגטון, ג'וביר, והקו הניצי יותר שווינגטון אימצה מול איראן כתוצאה מכך עשוי להביא לשיפור ביחסי המדינות ולתיאום הדוק יותר מבעבר ביחס למדיניות שיש לאמץ מול איראן. יחד עם זאת, בחודשים האחרונים הופנתה ביקורת חסרת תקדים בחריפותה כלפי ווינגטון מכיוונם של בכירים סעודים בשל גישתה לאירועים בעולם הערבי. "מדיניות מוטעית" של ארצות־הברית, הצהירו בכירים סעודים, עלולה להביא את סעודיה לאמץ מדיניות משלה, גם אם היא עומדת בסתירה למדיניות ארצות־הברית באזור. יתר על כן, בכל הנוגע לאיום האיראני, ארצות הברית "התגלתה כשותף לא אמין", ועל בית המלוכה, כפי שאיים אחד היועצים הבכירים של בית המלוכה, לשקול "לסיים את הסידור של נפט תמורת ביטחון".¹⁰ יחד עם איומים אלה החזירו הסעודים למערכה נשק חדש־ישן: ביקורת פומבית חסרת תקדים הוטחה בממשל אובמה על שאינו לוחץ על ישראל די הצורך בכל הנוגע לתהליך השלום. דומה שביקורת זו נועדה בין השאר להפנות את אור הזרקורים מן הממלכה והלאה.¹¹

גישה לכלכלת המפרץ, לחימה בטרור, מאבק בתפוצה של נשק להשמדה המונית וקידום תהליך השלום באזור ימשיכו להיות אינטרסים בסיסיים של ארצות־הברית. לא ברור איך תשתלב סעודיה באינטרסים הללו בעתיד. לא ברור גם כיצד ישפיעו האירועים על יכולתם של האמריקאים להבטיח את האינטרסים הללו, והאם תהיה להם השפעה, למשל, על מיקום הבסיסים – כמו בסיס הצי החמישי בבחריין – ועל מבנה הכוחות שלה באזור. מוקדם להעריך מה יהיו ההשלכות של כל שינוי בפריסת הבסיסים על המשימות העתידיות של צבא ארצות־הברית, בייחוד בכל הקשור לצורך להרתיע את איראן. המשך התסיסה בבחריין עלול להביא את הממשל לשקול את המשך החזקת הבסיס שם. פינוי חלק מהכוחות, אפילו איתות של ארצות־הברית שהיא שוקלת לעשות כך, יהיה ניצחון של

איראן ויחליש עוד את נכונותן של סעודיה ושל מדינות המפרץ להסתמך על משענת ביטחונית אמריקאית. בראיית הסעודים, חוסר היכולת "לכופף" את איראן נתפס כחולשה אמריקאית. אם נוסיף לכך את הוצאת כוחות ארצות־הברית מעיראק – מהלך שנתפס בריאד כטעות איומה – התוצאה היא, שארצות־הברית נראית כמי שלמעשה מותירה את הזירה לאיראן.

"מדיניות מוטעית" של ארצות־הברית, הצהירו בכירים סעודים, עלולה להביא את סעודיה לאמץ מדיניות משלה, גם אם היא עומדת בסתירה למדיניות ארצות־הברית

הקרירות ביחסים בין שתי המדינות מוצאת את

ביטוייה גם "ברחוב" הסעודי. בסקר שממצאיו פורסמו ביולי 2011 נמצא כי 70 אחוז מהסעודים מחזיקים בדעות שליליות על ארצות־הברית, לעומת 60 אחוז ב־2009 (ייתכן שגם להריגת בן־לאדן הייתה השפעה על התוצאות).¹² בריאד

חוששים, כפי שחששו לאחר מתקפת הטרור של ה־11 בספטמבר, כי אירועי "האביב הערבי" עלולים להשפיע לרעה על דימוי הממלכה בארצות הברית, ולטווח ארוך תיפגע נכונותה לצאת להגנתה. יחסיה עם ארצות הברית, למרות תרומתם המכרעת לביטחון הממלכה מפני אויבים מחוץ, אינם יכולים לסייע לה להתמודד עם האתגרים החדשים־ישנים מבית. נהפוך הוא. הקשר של בית המלוכה עם ארצות הברית נחשב בעייתי והיה גורם מרכזי להקמת ארגון אל־קאעדה. יתר על כן, גם השקעה כבדה באמצעי לחימה מתקדמים מתוצרת ארצות הברית אין בה כדי להביא פתרון לאתגרים עמם היא מתמודדת, רובם פנימיים.

ניתן להבין את ההתאמה במדיניות הסעודית כניסיון לעצב מחדש את יחסיה עם ארצות הברית. יחסים אלו, שקיבלו מאפיינים של יחסי פטרון-קליינט, עשויים לקבל אופי שונה בעתיד. חוץ מהיותה של ארצות הברית מקור לחצי ביקורת מכיוונו של גורמי אופוזיציה בממלכה, גם מחאה, ולו "על אש נמוכה", עשויה לאורך זמן לחשוף ביתר שאת את הריחוק הרעיוני המשמעותי בין וושינגטון לריאד ולתקוע טריז בין שתי המדינות, מה שעלול להגביל עוד את יכולת ההשפעה האמריקנית באזור. כרגע אין תחליף לכוח המגן האמריקני, אך סעודיה מבקשת להשאיר את מירב האופציות פתוחות, והיא גם פונה מזרחה לעבר סין כדי לגייס תמיכה מדינית, ולעבר מדינות אסלאמיות דוגמת אינדונזיה, מלזיה ופקיסטן בניסיון לגייס שכירי חרב ואמצעים אחרים להגנתה.

קשרים שנבנו לאורך שישים שנה ובבסיסם אינטרסים חומריים עמוקים של שני הצדדים, אינם ניתנים לניתוק בקלות. הצורך של ארצות הברית בגישה לכלכלת המפרץ יימשך, וכך גם הצורך של סעודיה במשענת ביטחונית אפקטיבית. אמנם מדיניות אסרטיבית של סעודיה, בייחוד אם היא מכוונת כלפי איראן, עולה בקנה אחד עם האינטרסים של ארצות הברית. אבל שמירה על מסגרת היחסים עם סעודיה, ודאי עם התמשכות המחאה, עלולה להיות קשה לתחזוקה עבור ארצות הברית ולאלץ אותה בעתיד להכריע בין ערכיה הליברליים לבין הצורך לשמר יציבות, גם לאחר שתסיג חלק ניכר מכוחותיה מהאזור. נראה שסעודיה לא רק מעלה ספקות בדבר הכדאיות

לדבוק בברית עם ארצות הברית, היא מנסה לעצב אותה כך שהיא תאפשר לה חופש תמרון רב מבעבר. לפיכך סידורים ביטחוניים מקבילים עשויים גם הם להישקל ברצינות בריאד.

האסרטיביות של סעודיה, כפי שבאה לידי ביטוי בהסרת הכפפות מול איראן, נראית ככל הנראה בחיוב בירושלים. מה שחיבר בשנים האחרונות בין מדינות

האסרטיביות של סעודיה, כפי שבאה לידי ביטוי בהסרת הכפפות מול איראן, נראית ככל הנראה בחיוב בירושלים. מה שחיבר בשנים האחרונות בין מדינות המפרץ למדינת ישראל היה החשש הגובר והולך מפני איראן

המפרץ למדינת ישראל יותר מכל דבר היה החשש הגובר והולך מפני איראן. ואכן מעת לעת מדווח, שכמה ממדינות המפרץ ובכלל זה סעודיה מקיימות עם ישראל דיאלוג מודיעיני, עקיף אך גם ישיר. ייתכן שדיאלוג זה אינו נוגע ישירות לפיתוח הגרעיני באיראן, אך אין זה מן הנמנע שהצדדים פועלים כדי לחשוף פעילות של איראן או של באי כוחה באזור ולסכלה. נוסף על דיאלוג מודיעיני ייתכן שהצדדים גם מתאמים מדיניות ברמה זו או אחרת, גם כלפי הממשל האמריקני, שמדיניותו בנושא איראן אינה מתיישבת במלואה עם מדיניותם. נוסף על החשש מאיראן, ישראל וסעודיה חרדות גם מהטלטלה העוברת על האזור. ואכן מאז תחילת האירועים בעולם הערבי הפגינו שתיהן העדפה ברורה לשימור הסטטוס קוו – סיבה נוספת להעמקת שיתוף הפעולה ביניהן.

סיכום והערכה

סעודיה מעדיפה לנטרל סכנות לביטחון הלאומי שלה על-ידי פיזור סיכונים, הימנעות משימוש באמצעים צבאיים גלויים וניסיון לחמוק מתפקידי הובלה ומנהיגות. דיפלומטיה וכסף הם הכלים המועדפים תוך כדי ניסיון לפעול מאחורי הקלעים. אמנם הממלכה מצוידת בכלים טובים למדי להתמודד עם מחאה פוטנציאלית מבית – יכולת כלכלית אדירה, לגיטימציה דתית ונאמנות המשמר הלאומי – אך שליטיה מבינים כי אין די באמצעים ה"מסורתיים" שבעזרתם הם עיצבו את מדיניות החוץ שלהם. ייתכן שהם סבורים שסעודיה צריכה לנקוט גם אמצעים חדשים כדי לנטרל סכנות לביטחון הלאומי שלה, ואם יש צורך, לנסות ולקחת את מושכות ההנהגה בעולם הערבי. התאמות אלה במדיניותה כבר חושפות אותה לעימות, מצד אחד עם יריבתה המרכזית, ומצד אחר

עם בעלת־בריתה המרכזית.

הטלטלה בעולם הערבי, שגרמה לשרטוט מחדש של מפת הבריתות האזוריות, מציבה לפני סעודיה הזדמנות למצב את עצמה כמנהיגת מחנה ערבי־סוני מלוכד מבעבר. אך בצד הסיכויים נותרו הסיכונים ובראשם הקשר עם ארצות־הברית שנפגע, קשר שהוא נדבך חשוב בביטחונה הלאומי. סעודיה גם תתקשה לאורך זמן להנהיג את המחנה הערבי לבדה, בלי מצרים וגוש מפרצי

הטלטלה בעולם הערבי, שגרמה לשרטוט מחדש של מפת הבריתות האזוריות, מציבה לפני סעודיה הזדמנות למצב את עצמה כמנהיגת מחנה ערבי־סוני מלוכד מבעבר

מלוכד מאחוריה, ופרץ הפעלתנות שאנו עדים לו עלול להסתיים במהרה. גישתה של סעודיה אמביוולנטיות כלפי ניסיונותיה של תורכיה לשוב לעמדת הנהגה במזרח התיכון. מחד גיסא ההתנגדות לישראל והחלופה הסונית לאיראן נראית בחיוב בריאד, ומאידך גיסא "חזרתה" של תורכיה למזרח התיכון עלולה להיות גם על חשבון מעמדה של סעודיה בעולם הסוני. בנוסף, הזיכרון השלילי של השלטון

העות'מאני עדיין טרי בריאד, ודגם האסלאם בתורכיה, שארדואן מטיף לו, מאיים על אופייה השמרני של הממלכה.

הפלת המשטרים הסוניים בצפון אפריקה, המשך התסיסה בבחריין, חוסר היציבות הכרונית בתימן ונטייתה הגוברת של עיראק לתחום ההשפעה האיראני מעצימים את החשש בסעודיה מפני הגברת כוחה והשפעתה של איראן במרחב. לא ברור האם די באמצעים הלא שגורתיים שנוקטו עד כה כדי לסייע לבית המלוכה המזדקן להתמודד טוב יותר עם האתגרים הישנים-החדשים מבית ומחוץ. יתרונה של סעודיה הוא בעימותים עקיפים; אין לה גייסות, אלא ממון רב ומעמד בכורה בעולם המוסלמי. אין זה מעט, אך התפקיד שהיא מבקשת למלא תלוי, מלבד איחוי הקרע עם ארצות-הברית, בגיבוי של המרחב הערבי-הסוני ובאופייה המתעתע של "המהפכה הערבית", העשויה להפיל אויבים, אך גם להגיע לפתחה.

הערות

- 1 **השלום השולי: יחסן של מדינות המפרץ הפרסי/ערבי אל ישראל ואל תהליך השלום**, מרכז תמי שטיינמן למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, 2008.
- 2 **לטיוטת הצעת החוק הרשמית ראו:** <http://www.amnesty.org/sites/impact.amnesty.org/files/PUBLIC/Saudi%20anti-terror.pdf>
- 3 "Amnesty: Saudi terror law 'would strangle protest'", BBC News, 22 July 2011. <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-14239259>
- 4 "The Gulf Cooperation Council: A Club Fit for Kings", *The Economist*, May 19, 2011. <http://www.economist.com/node/18713680/print>
- 5 "הסעודים יבקשו לשמר את שלטון אל-ח'ליפה בבחריין, גם באמצעים צבאיים", אצל יואל גוז'נסקי, "המהומות בבחריין משחקות לידי איראן", *NRG*, מעריב, 21 בפברואר 2011. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/214/520.html>
- 6 ראו עוד: א' סביון, "התבוסה האיראנית במשבר בחריין: אירוע מכונן בעימות הסוני-שיעי", המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (ממ"י), 5 ביולי 2011. http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=107345_memri&act=show&dbid=articles&dataid=2905
- 7 ראו עוד: יואל גוז'נסקי, "המעורבות האיראנית בעיראק: מניעים, מאפיינים, השלכות", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 4, ינואר 2011.
- 8 Jay Solomon, "Saudi Suggests 'Squeezing' Iran Over Nuclear Ambitions", *The Wall Street Journal*, June 22, 2011. http://online.wsj.com/article/SB10001424052702304887904576400083811644642.html?mod=googlenews_wsj
- 9 Jason Burke, "Riyadh will build Nuclear Weapons if Iran Gets Them, Saudi Prince Warns", *The Guardian*, 29 June 2011. <http://www.guardian.co.uk/world/2011/jun/29/saudi-build-nuclear-weapons-iran/print>
- 10 Nawaf Obaid, "Amid the Arab Spring, a U.S.-Saudi split", *The Washington Post*, May 16, 2011. http://www.washingtonpost.com/opinions/amid-the-arab-spring-a-us-saudi-split/2011/05/13/AFMy8Q4G_story.html

- Turki al-Faisal, "Failed favoritism toward Israel", *The Washington Post*, June 10, 11
2011. [http://www.washingtonpost.com/opinions/palestinian-rights-wont-be-](http://www.washingtonpost.com/opinions/palestinian-rights-wont-be-denied-by-the-united-states-and-israel/2011/06/07/AGmnK2OH_story.html)
[denied-by-the-united-states-and-israel/2011/06/07/AGmnK2OH_story.html](http://www.washingtonpost.com/opinions/palestinian-rights-wont-be-denied-by-the-united-states-and-israel/2011/06/07/AGmnK2OH_story.html)
Turki al-Faisal, "Veto a State Lose an Ally", *The New York Times*, September 11, 2011. [http://www.nytimes.com/2011/09/12/opinion/veto-a-state-lose-an-ally.](http://www.nytimes.com/2011/09/12/opinion/veto-a-state-lose-an-ally.html)
[html](http://www.nytimes.com/2011/09/12/opinion/veto-a-state-lose-an-ally.html)
- "Arab Attitudes 2011", Arab-American Institute Foundation, July, 2011. [http://](http://aai.3cdn.net/5d2b8344e3b3b7ef19_xkm6ba4r9.pdf) 12
aai.3cdn.net/5d2b8344e3b3b7ef19_xkm6ba4r9.pdf